

Mekânın Üretimi ve Eleştirel Söylem: *Ekümenopolis* Belgeselinde Kentleşme ve Kentlilik

Mikail Boz

ÖZ

Artan göç ve nüfusla tarihte hiç olmadığı kadar büyüyen kentler, günümüzde önemli bir dönüşümün eşliğindedir. Yunan mimar ve kent planlamacısı Constantinos Doxiadis, 1960'lı yıllarda ileri sürdüğü ekümenopolis kavramıyla, yüz elli yıllık tarihi bir süreçte dünyadaki tüm kentleri birleştirecek, bir megakent, bir ekümenopolisin kurulmakta olduğunu haber vermiştir. Doxiadis'in bir kaçınılmazlık olarak gördüğü bu süreç, bazı belgeselcileri endişelendirmektedir. İmre Azem 2011 yılında yayınlanan *Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir* belgeseliyle İstanbul'da, belgeselin çekildiği dönemde yapılan Üçüncü Köprü tartışmaları üzerinden kentsel dönüşüm projelerini ve yapılaşmayı sorgulamaktadır. Belgesel C. Doxiadis'in ekümenopolis öngörüsünü, İstanbul'un bir distopya ve "nekropolis"e dönüşme tehlikesi üzerinde tartışmaktadır. Bu çalışma eserin retoriğini kent sosyolojisi açısından ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel, betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmış, bu yolla hem belgeselin üslubuna hem de bu üslubun altında yatan çeşitli anlamlara ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda, belgeselin "ucu olmayan şehre" yönelik distopik karşı söylemi üç ana tema üzerinden yapılandırdığı görülmüştür: İlki İstanbul'daki mekânın, eleştirel teoride belirtildiği gibi "metalaşması" ve rantı dayalı dönüşümüdür. İkincisi kentsel dönüşümün "seçkinleştirme" pratiğine dönüşmesi, bunun yarattığı "sınıfsal ayrışma" ve sosyal "yabancılaşma"dır. Son olarak "kent hakkı" mücadelesinin "nekropolis" tehlikesine karşı duruş olarak sunulması. Belgesel, bu eleştirel çerçeveye izleyiciyi ideal, eşitlikçi, heterojen bir mekân tasavvuruna davet etmektedir.

Anahtar Sözcükler: İmre Azem, Ekümenopolis, Belgesel, Kentleşme, Modernleşme

MİKAİL BOZ
Doç. Dr.
Isparta Uygulamalı Bilimler
Üniversitesi
mikailboz@isparta.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4276-1521

Atıf: Boz, M. (2025). Mekânın üretimi ve eleştirel Söylem: Ekümenopolis belgeselinde kentleşme ve kentlilik. *Selçuk İletişim*, 18(Sinema özel), 230-255. <https://doi.org/10.18094/josc.1811921>

The Production of Space and Critical Discourse: Urbanization and Urbanity in *Ecumenopolis*

Mikail Boz

ABSTRACT

Cities, growing at an unprecedented rate due to increasing migration and population, are now on the verge of a significant transformation. Greek architect and urban planner Constantinos Doxiadis, with his concept of the ecumenopolis proposed in the 1960s, predicted the establishment of a megacity, an ecumenopolis, which would unite all the cities of the world over a period of 150 years. This process, which Doxiadis saw as inevitable, is a cause for concern for some documentary filmmakers. In his documentary *Ecumenopolis: City Without Limits* (2011), Imre Azem questions urban transformation projects and construction in Istanbul through the lens of the debates surrounding the third bridge that were taking place at the time the documentary was shot. The documentary discusses C. Doxiadis's vision of the *ecumenopolis*, focusing on the risk of Istanbul becoming a dystopia and a “necropolis”. This study aims to examine the rhetoric of work from the perspective of urban sociology. Using qualitative, descriptive content analysis, this study examines both the stylistic elements of the documentary and the underlying sociological meanings. The study reveals that the documentary constructs its dystopian counter-narrative about the “city without limits” around three main themes: The first is the “commodification” and rent-driven transformation of space in Istanbul, as described in critical theory. The second is the transformation of urban renewal into a practice of “gentrification,” the resulting “class division” and social “alienation.” Finally, the presentation of the “right to the city” struggle as a stance against the danger of the “necropolis”. Within this critical framework, the documentary invites the viewer to imagine an ideal, egalitarian, heterogeneous space.

Keywords: Imre Azem, Ecumenopolis, Documentary, Urbanization, Modernization

MİKAİL BOZ
Assoc. Prof. Dr.
Isparta University of Applied
Sciences
mikailboz@isparta.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4276-1521

Citation: Boz, M. (2025). Production of space and critical discourse: Urbanization and urbanity in *Ecumenopolis*. *Journal of Selçuk Communication*, 18(Cinema special), 230-255. <https://doi.org/10.18094/josc.1811921>

GİRİŞ

İnsanın yerleşik yaşama geçip mekânı kendi ihtiyaç ve beğenilerine göre düzenlemesi insanlığın tüm tarihiyle karşılaştırıldığında çok kısa bir dönemi kapsamaktadır. Neolitik çağla birlikte toprağı işleyip oradan mahsul elde etmeye çalışan insan, avcılık ve toplayıcılık yanında toprağı bağı yetiştiricilik ile de uğraşmaya başlamıştır. Böylece mekân sadece belli başlı gereksinimlerini sunan bir besleyici olmanın yanında, zahmetli uğraşlarla ıslah edilebilir hale gelmiştir. Şenel'e göre "asalak ekonomiden üretici ekonomiye geçiş" (1995, s. 147) insana mekânı farklı bir boyutta tasarlama imkanı vermektedir. Bunun karşılığında zorlu çevresel şartlara karşı ileride daha da büyüyecek olan bir uygarlığın kapısı aralanmıştır. Bu türden bir mekâna bağlılık, yani mekânı artık kendi varoluşunun biricik sebebi görüp ona "sahip" olmanın getirdiğı zihinsel dönüşüm, bu mekânı koruyacak kaleler, surlar, silahlar geliştirmeyi de gerekli kılmıştır. Kentler büyüdükçe sürekli değişim geçiren ortak alanlar basitçe "ortaya çıkan" değil, çeşitli mücadelelerin süregelen biçimde yürütüldüğü yerler (Tsavdaroglou, 2018, s. 24) olarak belirmiştir. Giderek artan artık ürün, şehir nüfusunun artmasına ve şehrin yatay ve dikey olarak büyümesine neden olmuştur. Başlangıçta klan düzeyinde grup dayanışmasıyla ortaya çıkan ilk yerleşimler giderek büyümüş, günümüzde yerini milyonlarca insanın yaşadığı metropollere bırakmıştır ve endüstrileşme ve kapitalizm bu konuda özel bir yere sahiptir.

Endüstrileşme ve kapitalizm artan insan kaynağı ihtiyacını kırdan kente göç yoluyla sağlamıştır ve insanın mekânla kurduğı ilişkiye yeni nitelikler eklemiştir. Tarihte hiç olmadığı kadar doğal alan dönüşüme uğratılmakta, üretim, tüketim, yerleşim ve eğlence gibi sebeplerle yeniden düzenlenmektedir. Crutzen'in vurguladığı gibi *antroposen* (2002, s. 23), insan çağı, mekanın insan merkezli bir anlayışla yeniden ve yeniden düzenlenmesi anlamına da gelmektedir. Her şeyin metalaştığı bir durumda metaların kullanım ve değişim değerinden bahsetmek mümkündür (Marx, 1979, ss. 45-46). Birer meta olarak mekân artık salt kullanım değeri olarak değil, değişim değeri olarak da anlam kazanmış, değişim değeri kullanım değerinin önüne geçmiştir. Mekân üzerinde iktidar daha kurumsallaştırılmakta, insanlık varlığını bir nesneler sistemiyle göstermeye çalışmaktadır. Bu yönüyle dünya nüfusunun sürekli arttığı ve uzun vadede tarımsal nüfusun kente göç etmeye devam edeceği gözetildiğinde kentlilik ve kentleşme olgusu önemini korumaya devam etmektedir.

Constantinos A. Doxiadis (1969), 1960'lı yıllarda kentleşme sürecinin nihayetinde uygarlığın tüm metropollerini birleştirecek, tek bir *dünya kenti*, yani bir *ekümenopolis* oluşturacağını öngörmüştür. Doxiadis'in iddiası halen geçerliliğini korumaktadır ve kendisinin belirttiğı gibi aslında ekümenopolis yüz elli yıllık bir süreçte inşa edilmeye devam etmektedir (1969, ss. 189, 190). Doxiadis açısından kentlerin

doğal büyüme biçimi bu zorunluluğa götürmektedir. 2022 yılında nüfusun %67,9'u "yoğun kent" olarak nitelenen kentsel merkezlerde yaşamaktadır (TÜİK, 2023). İstanbul günümüzde yaklaşık 16 milyona yakın insana ev sahipliği yapmaktadır. Nüfusu 1 milyonu aşan kent sayısı 24'tür (TÜİK, 2024). Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında ivmelenen ve günümüzde de devam eden göç süreci, planlı bir şekilde yönetilen bir süreç olmaktan çok, göç edenlerin kendilerine yeni bir hayat kurmaya çalıştıkları, gecekondulaşmayla şekillenen bir yön izlemiştir. Son yıllarda ise kentsel dönüşüm olarak adlandırılan, mekânı modernleşme iddiasıyla yeniden dönüştürmeyi hedefleyen bir planlama yapılmaktadır. Bu sürece destek olanlar yanında karşı çıkan geniş bir kamuoyu bulunmaktadır ve tartışma hem bilimsel hem de kültür sanat alanında devam etmektedir. Bu bağlamda yakın dönemde İstanbul'da yapılan Üçüncü Köprü tartışmasıyla kentleşme olgusu yeniden öne çıkmıştır. Kentleşme sürecinin sonu olmayan bir büyüme olduğu, doğal alanı tahrip ettiği ne Üçüncü Köprü'nün ne de İstanbul Havalimanı'nın İstanbul'un kronik sorunlarına çözüm getirmeyeceği iddiası bir belgesel vasıtasıyla kamuoyu gündemine taşınmıştır. İmre Azem'in yapıp yönettiği *Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir* (2011) belgeseli, Doxiadis'in kavramını eleştirel anlamda ele almış, neoliberal politikaların rant merkezli anlayışında ekümenopolisin bir ölüm kentine, nekropolise dönüşeceği iddia edilmiş, kentsel dönüşümün İstanbul için getireceği sonuçları izleyiciye sunmuştur. Bu çalışma, *Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir* belgeselini; C.Doxiadis'in "ekümenopolis", "bütünleşik dünya kenti" öngörüsü ile H. Lefebvre, M. Castells, D. Harvey, G. Simmel, J. Habermas, E. Goffmann ve L. Wirth'in kentleşme ve kentlilik üzerine geliştirdikleri kuramsal yaklaşımlar ekseninde irdelleyerek; İstanbul'daki neoliberal kentleşme pratiklerinin yarattığı sosyo-mekânsal ayrışmayı ve bu duruma yönelik eleştirel söylemin sinematik temsilini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma bu bağlamda, belgeselin sadece bir durum tespiti yapmakla kalmayıp, aynı zamanda distopik bir gelecek uyarısında bulunarak kentsel muhalefet için yeni bir söylem alanı açtığını varsaymaktadır. Araştırma bu yönüyle, kent sosyolojisi ve sinema çalışmaları arasındaki disiplinlerarası diyaloga katkı sunması açısından önem arz etmektedir.

MEKÂN, KENTLEŞME VE EKÜMENOPOLİS

Mekân, feza, uzay, yer, bulunulan yer, ev ve yurt olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1998, s. 1526) ve sonsuz bir yayılım alanına sahiptir. Daha özgül biçimiyle, "Mekân, içinde şeylerin konum aldığı (gerçek veya mantıksal) ortam değil, şeylerin koyulmasını mümkün kılan aracıdır" (Merleau-Ponty, 2020, s. 331). Bu alanda nesne ve olaylar, üç boyutlu bir yapı içinde, birbirlerine göre bakışlıklı bir pozisyon ve yönelimle var olur ve karşılıklı etkileşime girerler. Mekânı ele almanın pek çok yolu vardır ve kültür bunlardan biridir (Doxiadis, 1969, s. 181). Henri Lefebvre mekânı fizikselliği yanında *toplumsal bir ürün* olarak

tanımlamakta, mekân fiziksel bir gerçekliğin yanında toplumsal bir gerçeklik taşımaktadır (1991, s. 26). Mekânın yaratılması, tasarımı insanın barınma gereksinimi ile başlamıştır (Monnier, 2006, ss. 9-10). Bu açıdan mekânın üretimi ve yeniden üretimi aynı zamanda toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden üretimidir (Süalp, 2004, s. 91). Mekân toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden üretiminin merkezinde yer almaktadır; çünkü Stavrides’in belirttiği üzere “Toplumsal ya da kentsel düzen, erişilmiş bir durum değil bir projedir” (2019, s. 27).

Mekânın anlamlandırılması insanlığın tarihsel, kültürel ve toplumsal gelişimi ve dönüşümüyle değişimler geçirmektedir. Levi-Strauss toplum her neye öncelik verirse versin “doğa ile kültür arasındaki ikili karşıtlıklarla işleyen” bir yapıyı burada görür (1994, s. 171). Levi-Strauss başta “yaban” olarak görülen topluluklarda yaptığı araştırmalarda en eski zamanlarından itibaren insanın kendini merkeze yerleştirerek dünyayı çeşitli karşıtlıklar içinde algıladığını ve sembolize ettiğini göstermiştir. Yer ve gök, kara ve deniz, bilinen ve bilinmeyen, düz ve dağlık, ya da yerleşik hayata iyice geçtikten sonra merkez ve çevre, kutsal ve kutsal olmayan gibi tasarımlar, mekânları anlamlandıran bir göstergeler sistemi olarak işlev görmektedir. H. Lefebvre mekânı fiziksel (doğa içinde oluşu), zihinsel (mantıksal ve biçimsel soyutlamalar) ve sosyal mekân olmak üzere birbirinden farklı ancak diyalektik ilişki içindeki etkileşimli kategorilere yerleştirmektedir. Ona göre mekânsal tasarımlar yoluyla toplumsal edimlerin gerçekleştiği, ütopyalar, semboller, projeler ve projeksiyonlar gibi hayal ürünü duyuşal fenomenler tarafından işgal edilmiş mantıksal-bilgibilimsel bir alan söz konusu olmaya başlar (1991, ss. 11-12). Bir toplumsal ürün olarak mekân bu açıdan tarihsel bir anlama sahiptir ve üretilmeye ve yeniden üretilmeye devam etmektedir. Her toplumsal üretim biçimi kendi mekânını üretmekte, yeni toplumsal ilişkiler oluşturmakta, kendisini mekânsal temsiller yoluyla göstermektedir. Dahası toplumsal ilişkiler bu yaratılan mekanlardan etkilenmektedir. Lefebvre’ye göre mekân ideoloji ve siyasetten arındırılmış değildir, mekânın kullanımı sınıfsal bir anlama sahiptir ve bir meta, rant aracı olarak mekân soyut mekandır. Bu aşamada ideolojinin toplumsal mekanlara ilişkin bir söylemden oluştuğu iddia edilebilir (1991, s. 44).

David Harvey mekânın dört boyutunu şu şekilde belirtmektedir. Ulaşılabilirlik ve mesafelendirme, mülk edinme, hakimiyet ve mekânın üretimi. Bu dört boyut birbirinden bağımsız değildir (2010, s. 250). Harvey (2013) kentlerin doğuşunu artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasına bağlamakta, bununla ilişkili olarak onu sınıfsal bir olgu olarak görmektedir. Dolayısıyla kentler artı ürünü soğurarak var olmaktadır. Kapitalizmin “mütemadi olarak ürettiği artı ürünün soğrulması için şehirleşmeye ihtiyaç duyduğunu” vurgulayıp, “Böylelikle kapitalizmin gelişimi ve kentleşme arasında içsel bir bağlantı ortaya çıkar” demektedir (2013, s. 45). Kent ve kır arasındaki ilişki

dinamik ve diyalektik bir özellik göstermekle birlikte her biri özgül kültürel yapılanma ve denetim biçimleri içermektedir. Norbert Elias’a göre (2004a) “(İ)nsanların doğadaki ilişkileri daha iyi kontrol etmesi ve nesnel olarak kavraması yönündeki gelişim, bir başka açıdan bakıldığında aynı zamanda insanların kendi üzerlerindeki denetimin artması yönünde bir gelişmedir” (2004a, s. 51). Bu bakımdan “uygarlaşma” sadece nesnel doğanın kontrolünü değil, kişinin kendisi üzerindeki denetim biçimlerinin çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Uygarlığın kent ve kentlilikle daha yoğun bir ilişki içinde değerlendirilmesi, uygar kelimesinin “çağdaş” yan anlamları gözetildiğinde, güncel ve modern olanın belirttiği kentleri önemli hale getirmektedir. Hobsbawm’a göre yirminci yüzyılın “ikinci yarısında meydana gelen en dramatik ve uzun erimli ve bizi geçmişin dünyasından koparan toplumsal değişim köylülüğün ölümüdür” (2011, s. 390). “Köylülüğün ölümü” aynı zamanda ona ait değerlerin değişim göstermesi ve gelenekselden moderniteye bir geçiş zorunluluğu olarak öne çıkmaktadır. Kentleşme artık şehir sınırlarını aşarak kırsal ve doğal alanlara da nüfuz eden kapsayıcı bir sürece dönüşmüş, bu da geleneksel kır-kent ayrımını geçersiz kılmış (Horn vd., 2018, s. 2) tüm ekosistemin bu merkezlerin ve kentsel dokunun hizmetine koşulduğu bütün yayılım alanlarıyla “gezegensel kentleşme” ön plana çıkmıştır (Brenner & Schmid, 2014, s. 162).

Georg Simmel, *Metropol ve Zihinsel Hayat* adlı çalışmasında kenti (Simmel, 2009) para ekonomisinin hüküm sürdüğü, insanın toplumsal ilişkilerinde doğal ve kendisi gibi olamadığı, sürekli bir çekingenlik ve iç sıkıntısı ile mücadele ettiği metropol yaşamını tartışmaya açmaktadır. Bireyler çevresinde ona yönelmiş bakışlara ve uyarılara karşı aklı öne çıkaran bir umursamazlık içindedir ve Simmel kenti parçalanmış ve bölünmüş bir kişilik içinde yaşayan yabancı insanların mekânı olarak tanımlar. Louis Wirth’ün (1938) de belirttiği üzere kentliler mekânsal olarak birbirine yakın ama sosyal olarak birbirine uzaktır. Girdikleri toplumsal ilişkiler yüzeysel, geçici, çıkara dayalı ve kişisel ilişkilerdir. Kentliler birbiriyle yüksek düzeyde ayrılmış rollerle karşı karşıya gelirler. Kişi için kent sürekli görkem ve sefalet, zenginlik ve fakirlik, cehalet ve bilgi, düzen ve kaos gibi karşıtlıklarla karşı karşıya kaldığı bir yer olarak öne çıkmaktadır (1938, s. 14).

Toplumsal değişim düşüncesi farklılık üzerine kuruludur. Bu sistemde pek çok yapının etkileşim içinde olduğu heterojen alanlar söz konusudur. Dolayısıyla toplumsal ilişkileri kategorik olarak homojen, birbirini tekrar eden süreçler olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ernst Bloch (1977) bu fenomenden yola çıkarak zaman duygusuna farklı bir yorum getirir ve insanların aynı şimdide yaşamadığını söyler. Görünüşte, dışarıdan bakıldığında, herkes takvimin aynı gününde yaşıyor görünür ama bu durum herkesin aynı zamanı yaşadığı anlamına gelmemektedir (1977, s. 22). Böylece Bloch, tarihi dönemleştirmenin sınırlılıklarına dikkat çeker. Ona göre toplumsal ve demografik özellikler, siyasal,

ekonomik ve teknolojik koşullar zamanın ve mekânın deneyimlenmesini değiştirir. Bu açıdan geleneksel bir toplum içinde yetişen bir kişi modern kentlere bırakıldığında bir tür zaman yolcusu gibi var olur. Geçmişten geleceğe bakmaktadır. Oraya alıştığında bile modern toplumsal yaşamın getirdiği ikircikli durumların tam olarak üstesinden gelemeyebilir. Yeniden geleneksel ilişkilerin hüküm sürdüğü topluluğuna döndüğünde bu sefer oraya gelecekteki geçmişe bakıyor gibi bakacaktır. İki farklı kültür, iki farklı zaman söz konusu olur ve bir “arada kalmışlık”, aidiyetsizlik, yabancılaşma çeker. Söz konusu aidiyet kaybının temelinde, bireyleri toprağından koparan küresel bir sistem değişikliği bulunur.

Endüstriyel kapitalizm kentleri boyunduruk altına alıp dönüştürerek, kentleşmeyi tüm toplumsal mekâna yayılan hegemonik bir sürece evriltilmiştir (Monte-Mór, 2018, s. 205). Yeni bir sınıf yaratmış, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük kitleleri kırdan kente göçe zorlamıştır. Farklı coğrafya ve kültürden insanlar bir araya geldikçe kent, kentli ve kentleşme gibi sosyolojik olguları anlamak önem kazanmıştır. Karl Marx ve Friedrich Engels kentleşmeyi feodalizmden kapitalizme geçişte, kapitalist üretim biçiminin bir dayatması ve gerekliliği olarak görmüşlerdir. Çünkü kapitalizm sürekli ucuz işgücüne ihtiyaç duyar ve rekabeti körükler. Marx için (2013) “Bedensel ve zihinsel emek arasındaki en önemli bölünme kent ile kıran ayrılmasıdır”. Kır yalıtılmışlığı ifade ederken, kent “nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, zevklerin ve ihtiyaçların bir merkezde toplanması”dır. Dahası kentler zorunlu olarak siyasetin varlığını gerektirir. Kentle kır arasındaki “barbarlıktan uygarlığa, kabileden devlete, yerellikten ulusa geçişle birlikte başlayan karşıtlık, uygarlık tarihi boyunca devam ederek günümüze kadar gelmiştir” (2013, s. 56). Friedrich Engels (2013) *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu* (1845) adlı yapıtında sağlıksız koşullar altında, bodrum katlarında işçilerin yaşamaya çalıştığını belirtmiştir. Sınıfsal ayrışma kente yerleşmede ve mekânın düzeninde de kendini gösterir. Uzun çalışma saatleri içinde kendine ayıracak zamanı bulunmayan, kalabalıklar arasına karışıp kendini özgürce geliştiremeyen işçiler için kent bir yoğunlaşma, dolayısıyla zorunlu birliktelik alanları olarak öne çıkmaktadır. Grevlerin direnişlerin yaşandığı kentsel alan bu toplumsal olaylara müdahale için yeniden düzenlenmeye başlar. Harvey’in (2012) Engels’in görüşlerine ek olarak belirttiği üzere, Haussmann’ın özellikle işçi semtlerinde yaptırdığı bulvarların, Paris Komünü devam ederken “cephe” savaşındaki işlevi eylemlerin başarısını da etkilemektedir. Aynı bulvarlar tüketim kültürünün bir sergi merkezi haline getirilir (2012, ss. 8, 410, 422). Walter Benjamin (2014) için yeni yeni gelişmeye başlayan kapitalist kentin pasajları ve fuarları, “insanın zaman geçirmek için içerisine daldığı bir fantazmagori” oluşturmaktadır. Modern kapitalist kentte insanlar eskisine oranla birbirleriyle daha yakın bir ilişki kurmak zorundadır ve gözün etkinliği kulağın etkinliğine göre baskındır (2014, ss. 94, 132). Öyleyse sadece “yaban”larda değil, modern bireylerin dünyaya bakışı da temelde

doğa/kültür karşıtlığı üzerinden yapılır. Mekân sadece fiziksel değil, üretilen ve üretildikçe insanları ve toplumsal ilişkileri değiştiren boyuta sahiptir. Toplumsal ve kültürel bir ürün olduğu için uygarlığın dışına itilmedikçe kişi yalnızken bile kültürün ona öğrettiği kodlarla mekânı düzenler.

Manuel Castells (2017) kentsel krizi Marx ve Engels'in izinden giderek üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin daha özel bir biçimi olarak ele alır. Kent içinde bütün toplumsal grupların gündelik yaşamlarına yön veren konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret ve ulaşım gibi tüketim araçları örgütlenmektedir. Bu bakımdan özellikle devletin etkinliğinin yoğun olduğu alanlar, toplumsal değişimin temel eksenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu çerçevede teknoloji, mekân ve toplum arasında hiyerarşik ve karşılıklı bir ilişki önerilmektedir. Metropolitan bölgelerin toplumsal diyalektiği süregelen eşitsizlikler yaratmaktadır. Castells bu yönüyle kentsel krize karşı öne çıkan kentsel mücadeleleri günümüzün önemli yönlerinden biri olarak ortaya koyar (2017, ss. 16-21, 262). Öyleyse kentler aynı zamanda “düşünce ve duygu örüntüleri üzerinde” büyük bir etki yaratırlar (Giddens, 2012a, s. 958). Kentlerde ahlaki temele sahip gelenekten uzaklaşılır ve bunlar yerini rutinlere bırakır. Metalarla donatılmış olan kent genelde estetikten yoksundur ve önceki toplumlarda görülen pek çok tecrübe ve faaliyet özel alanlara tecrit edilmiştir (Giddens, 2012b, s. 108). Kentsel mekân bu açılardan geniş bir mücadele, ayrışma, seyirlik, yabancılaşma, pazar ekonomisinin merkezi, çeşitli rol, statü ve sınıftan insanların yan yana veya karşı karşıya geldiği yerlerdir. Kentleşme dinamiklerinin yoğunlaşması ve mekânsal sınırların giderek belirsizleşmesi, kentlerin gelecekte alacağı küresel biçim üzerine yeni teorilerin üretilmesine zemin hazırlamıştır.

Ekümenopolis kavramı ilk kez Yunan mimar ve kent planlamacısı Constantinos A. Doxiadis tarafından 1961 yılında kullanılmıştır. Doxiadis *Ecumenopolis: Tomorrow's City* (1968) adlı makalesinde bu kavramla neyi kastettiğini açıklamaktadır. İnsanlığın geçmişten bugüne ideal bir kent tasavvuru yaptığını ama bu kentlerin gelecek için yanlış kentler olduğunu belirtmektedir. Modern kent mimarisinde insanın önemi azalmakta, adeta kent içindeki otomobiller için yapılmaktadır. “Olmayan diyar” (Yunanca *ou-topos*) ya da “güzel diyar” (Yunanca *eu-topos*) olarak ütopyalar pek de gerçekleşir görünmemektedir. Modern kentler geçmişe göre hem sayıca hem de sahip olduğu fiziksel büyüklükçe farklılık arz etmekte, kent bu haliyle daha yaşanmaz bir hale bürünmektedir. Kentin yapısı ve biçimi önemini arttırırken daha yaşanılır bir kent için planlamalar yapmak gerekmektedir (1968, ss. 1-15). Doxiadis'in makalesinin yazıldığı dönemde, yirmi ikinci yüzyılda dünya nüfusunun yaklaşık 50 milyara ulaşacağı öngörülmekte; giderek büyüyen ve iç içe geçen kentlerin ise zamanla birleşerek tek bir kent, *ekümenopolis* haline geleceği ileri sürülmektedir. İnsanlığın önünde iki seçenek bulunmaktadır ya şimdiki plansızlık içinde

kentler büyüyecek ve ekümenopolis bir Lewis Mumford'un belirttiği biçimde bir "nekropolis" (ölümün şehri) (2007, s. 254) olacaktır ya da insani bir kent. Doxiadis kaçınılmaz bir olgu olarak gördüğü ekümenopolisi insani bir yapıda olması için hem fiziki hem insani pek çok düzenleme gerektiğini hatta aslında ekümenopolisin şimdiden 150 yıl sonrasına kadar zaten inşa halinde olduğunu belirtmektedir. Eğlence, ulaşım, kamusal yaşam, eğitim gibi tüm kentsel gerekliliklerin karşılandığı, hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir kent için düşünen Doxiadis doğa ile kültür arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.

ÖRNEKLEM VE YÖNTEM

Amaçlı örnekleme, araştırma evreni içinden çalışmanın hedeflerine en uygun yanıtı verebilecek durum veya nesnelerin bilinçli olarak seçilmesi anlamına gelmektedir (Aziz, 2014, s. 55). Bu bağlamda *Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir* (2011) belgeseli, kentleşme ve kentlilik olgusunu eleştirel bir gözle ele alma biçimiyle amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. İncelenen belgesel; kentleşme ve kentlilik olgusunu eleştirel bir dille tartışmaya açması ve ismiyle (Ekümenopolis) doğrudan teorik bir kavrama referans vererek özdüşünümsel (refleksif) bir nitelik taşıması nedeniyle örneklem olarak belirlenmiştir. Belgesel İstanbul'da kentsel dönüşüm tartışmalarının yoğun olduğu bir dönemde çekilmiş, Doxiadis'in kavramını başlığına taşımış ve kavramı eleştirel bir perspektiften tartışmaya açmıştır. Belgesel nitel, betimsel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yıldırım ve Şimşek, nitel betimsel analizin dört aşamadan oluştuğunu vurgulamaktadır. İlk olarak, kavramsal bir set belirlenir ve analiz için uygun temalar belirlenerek bir analiz çerçevesi oluşturulur. Bu aşamada esere analitik bakışın çerçevesi oluşturulmaktadır. İkinci aşamada, veriler tematik çerçeveye göre işlenirken üçüncü aşamada bulgular tanımlanıp açıklanır. Son aşamada bulgular kavramsal set ve temalar çerçevesinde yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 224). Analiz sürecinde, Doxiadis'in (1969, s. 181) kenti oluşturan unsurlara dair sınıflandırmasından (ekonomik, toplumsal, politik, teknolojik ve kültürel) yola çıkılmakla birlikte; çalışmanın amacı doğrultusunda ağırlıklı olarak sosyal, kültürel ve politik boyutlara odaklanılmıştır. Belgesel eleştirel, makalenin kuramsal bölümünde ortaya konan kent sosyolojisinin temel kuramcılarının (H. Lefebvre, M. Castells, D. Harvey, G. Simmel, J. Habermas, E. Goffmann, L. Wirth) görüşleri rehberliğinde "tematik içerik analizi" yöntemiyle incelenmiştir. Buradaki analiz, kuram odaklı, belirli bir anahtar kavram setiyle çıkarıma dayalı bir analiz olmuştur. Analizdeki alt analitik kategoriler ve tematik kodlamalar, kuramlardan yola çıkılarak, bu kuramların kavramsal setiyle sorunsallaştırılan başlıklara ayrılmıştır. Kuramsal setten hareketle oluşturulan analiz kategorileri şu üç ana başlık altında toplanmıştır: (1) Doğa, kamu, mekân ve mekânın metalaşması, (2) Eskimiş modernlik, nostalji ve direniş söylemleri, (3) Sosyal ayrışma ve yabancılaşma.

Belgeselde yer alan imgeler, uzman görüşleri ve dış sesler bu tematik kodlar çerçevesinde analiz edilerek yorumlanmıştır.

Ekümenopolis: UCU OLMAYAN ŞEHİR BELGESELİNİN ANALİZİ

Doğanın, Kamusalın ve Yaşamın Metalaşması

Ekümenopolis'in anlatısında şekillenen karşıtlıklar temelde doğa-kültür karşıtlığına dayanmaktadır. Levi-Strauss temel ikili karşıtlık olarak doğa-kültür karşıtlığını kabul etmektedir (1994, s. 171). Yani insanın doğaya karşı ürettiği her şey kültürel ürün ve pratikleri oluştururken, insan etkinliği dışında var olan her nesne ve süreç doğal alan olarak belirlemektedir. Meydanlar, sokaklar, binalar, gökdelenleri, alışveriş merkezleri, eğlence, kültür, sanat, bürokrasi, askeri vb. tüm mekânlar doğal alan üzerine kurulmuştur. Kent yaşayan bir organizma gibi tekil veya tikel bir ilişkiler ağı oluşturmaz. Aksine, barındırdığı tüm unsurların sürekli etkileşim içinde birbirini etkilediği karmaşık bir ilişkiler ve nesneler ağı meydana getirir. Bu durum belgeselin söylemine de yansımaktadır ve kentin tüm doğal alanı kapsamayı/istilası biçiminde ifade edilen *ekümenopolis*, kültürün doğal alan karşısında açık üstünlüğünü imlemektedir. Buna karşın belgesel bu “zafer”in geçici olduğunu vurgulamakta, plansız kentsel büyümenin yaratacağı tahribata dikkat çekmektedir.

Belgeselin anlatısında yapılanan örüntü, Castells'in belirttiği nedensel ilişkiyle benzerlik göstermektedir. Buna göre teknolojik ilerleme, kentsel yoğunlaşmayı; kentsel yoğunlaşma ise toplumsal düzensizliği beraberinde getirmektedir. Castells ayrıca teknolojik ilerlemenin, “yapay ortamın” “doğal ortam” üzerinde üstünlük kurmasına ve bunun sonucunda insan doğasının düzeninin bozulmasına yol açtığını ifade etmektedir (2017, s. 20). Belgeselde beliren sel imgeleri ve doğal felaketler, “doğadan çalınanın” doğa tarafından geri alınmasını ifade etmektedir. Doğa ile kurulamayan “doğal” bir ilişki, insan tarafından hem yabancılaşma hem de milyonlarca yılda oluşmuş doğa-insan ilişkisine *yabancılaşma* olarak şekillenmektedir. Bu yüzden doğaya karşı girilen bir mücadele aslında sahte zaferler içinde mutlak yenilgiye dönüşecek bir süreç olmaktadır. Ayağı toprağa basmayan modern kentin çocukları için doğa “park” adıyla minyatürleşmiş bir kültürel alanın içinde temasa geçilen, şekillendirilmiş, giderek seyirlik hale getirilmiş bir mekândaki *mış* gibi yapılan bir gösteridir. Bu yüzden kentin sokakları doğal oyun alanı olur. Dev duvarların üzerine çizilmiş futbol oyunu kalesi, derinliğini kaybetmektedir ve her atılan topun aynı şiddetle geri döndüğü bir engel halini almaktadır. Kentsel dönüşümün yıkıntıları önceki dönemin gecekondularına yakılan ağtın ortamı olurken, zenginler için doğa ve toprak temas edilmeyen, temas edildiğinde alerjik reaksiyonlara sebep olan bir korku unsuru olarak şekillenmektedir. Böylece belgeselin söyleminde eleştirilen kentleşme bir bütün olarak *insanın doğadan uzaklaşması, kendi özüne*

yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Gerçekleşecek büyük felakete kadar evlerine çekilen insanlar, kaybedilmiş doğa/kültür dengesinin önemini ancak doğanın kendisinden çalınanı geri aldığı anda anlayacaktır. Bu yüzden *Ekümenopolis* doğa ile kültür arasında yeniden düzenlenmiş, karşılıklı ve dengeli bir ilişkiyi önermektedir. Belgesel bunu belgesel sinemada varolan “gerçeklik sözleşmesine” (Evecen & Can, 2017, s. 284) sadık kalarak yapar.

İnsanlığın tarihsel serüveni, ortak yaşam alanlarındaki yoğunlaşmış deneyimlerden görece daha özel yaşam alanları ve deneyimlerine geçişi, dolayısıyla mekânın özelleşmesi, mahremiyet niteliği kazanmasını içermektedir. Özel mülkiyetle yakın ilişki içindeki bu gelişim, mekânı çeşitli bölümlere ayırır. En kamusal alanlardan en özel mahrem alanlara, mekân kendine özgü davranış kod ve rolleri gerektirir. Elias’ın *Uygarlık Süreci* (2004a, 2004b) olarak bahsettiği süreç, utanma ve sıkılma eşiğiyle koşut oluşan, duygulanım düzeyinde yoğun denetimler gerektiren, böylece mekânı özelden kamusala yeniden adlandıran ve yabancıları ağırlamak için özel geçiş mekânları tasarlayan bir yapı kurmaktadır. Mekânın mülkiyeti ile bu mülkiyetin imkân verdiği/gerektirdiği ilişki biçimleri sürekli etkileşim içindedir.

Liberalizm özel mülkiyeti kutsar, onun dokunulmazlığını vurgular ancak mekânın sahipliğinin özel bürokrasisi vardır. Bir tapuya sahip olmak bunun en temel gereklerinden biridir. Kişi eğer tapuya sahip olmadan bir mekânda etkinlik gösteriyorsa o “istilacı”dır ve uygun koşullarda rahatlıkla dışarı atılabilir. *Ekümenopolis* belgeselinde köyden kente göç edenler, İstanbul’a geldiklerinde herhangi bir özel belgeye sahip olmadan mekânı “işgal” ederler. Onlar bir süre hoş görülse, bazen tapular dağıtılsa da yasal statüleri işgalci oldukları yönündedir. Bu yüzden uygun şartlarda bu yoksul insanlar zora dayalı, çeşitli yıkım araçlarının görüntüsü eşliğinde evlerinden sürülürler. Böylece özelleştirilen alan yeniden “kamusal” bir görünüm kazanır. Ancak belgeselin anlatısı bu dönüşümü yeni bir özelleşme, daha doğrusu Giddens’in bahsettiği anlamda seçkinleştirme/mutenalaştırma (2012a, s. 966) olarak görür. Kamusal alanda eşitsiz biçimde karşı karşıya gelen sadece bireyler değil, onların bir bütün olarak temsil ettikleri sınıflardır. Çünkü bu mekândan çıkarılanların yerine çok daha büyük evlerin yapıldığı bir yapılaşma ve mülkiyet ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Buradaki insanlara kentin içine yeniden dâhil olma imkânı verilse de bu da belirli bir bedelin ödenmesi karşılığında olacaktır. Zaten ekonomik durumu iyi olmayan kişiler için sürgün bir kader anlamını taşır.

Yoksullar sürüklendikleri kentleşme girdabına hazır ve alışkın değillerdir. Hep kıyısından seyrettikleri kenti kendi iç içe geçmiş kamusal ve özel alanlarından seyretseler de artık bölümlenmiş ve geleneksel işlevlerinden soyutlanmış aile kurumu bu yeni duruma cevap vermekte yetersizdir. Yoksullar için modern kentin kamusal alanlarında bulunmak maliyetlidir. Alışveriş merkezleri, önemli caddeler,

kentin değerli ve güzel mekanları asgari düzeyde bile olsa ulaşım maliyeti içerirler. Geçmişte bu alanların ulaşılmazlığı geleneksel aile içi iletişim, kitle iletişim araçlarıyla telafi edilse de yeni geçilecek evin taksiti, buranın aylık giderleri, asosyal tasarımı özel alanı daha zor yaşanılacak bir duruma getirmektedir. Ayrıca Habermas'ın vurguladığı gibi "Özel alanın, büyük ölçüde işlevlerinden arındırılmış ve otoritesi zayıflatılmış bir küçük ailenin iç çemberlerine kısılması -insanın kendi köşesindeki saadeti-, sadece görünüşte mahremiyetin mükemmelleşmesidir" (2003, s. 278). Zira gazete, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının etkisi altındaki özel alan, kamusalın yoğun baskısı altındadır ve televizyon seyirliği aynı zamanda "yaşanamamış" olanları da gösterir ve bu açıdan endişeye sebep olur. Kentin merkezine uzak olan insanlar için kitle iletişim araçları bir yakınlaştırma gereksinimi olarak ortaya çıkarken, kent merkezinde bir apartmana "kapatılmış" birey için kitle iletişim araçları insanlardan uzaklaşmanın yeni biçimlerini sunmaktadır. Belgeselde bu kapatılma ve yerinden edilmenin maliyetinin yoksulların üzerine yüklendiği iddia edilir. Söz konusu "kapatılma" olgusunu mimari ve mekânsal düzlemde analiz edebilmek için, mekânın fiziksel sınırlarına dayalı bir ayrıma gitmek yerinde olacaktır.

Mekânları açık ve kapalı mekânlar olarak da sınıflamak mümkündür. Açık mekânlarda (deniz, orman, park vb.) kişiler özgürce hareket ederken, kapalı mekânlarda (ev, oda, büro, mağara vb.) rahatça hareket etme imkânı bulunmamaktadır. Açık mekân olarak doğal alanlar bir özgürlük, denetimsizlik, rahatlık biçiminde anlam kazanırken kapalı kentsel alan duygulanım ve düşünce boyutunda artan bir denetim, kasvet, geniş toplumsal sınıflar için rahatlıktan yoksun, küçük, kirli yerler anlamını taşımaktadır. *Ekümenopolis* belgeselinde mekânın tarihsel gelişimi açıktan kapalıya doğru bir dönüşümü göstermektedir. Bu bağlamda giderek büyüyen ve çevredeki tüm doğal alanları işgal eden İstanbul büyükçe bir hapishaneyi andırmaya başlamıştır. Belgesel, doğal alanın kültürel alana dönüşünü gösterirken, kenti rantal tüketimin bir aracı haline getiren kapitalizmi eleştirmektedir. Kapalı kentsel alanda, açık alanın ve açık sosyal iletişimin son mekanları da sahip oldukları yüksek rant değeri sebebiyle büyük inşaat şirketleri tarafından yapılaşma için hedeflenmiştir. Bu süreçte, kentsel dokuda park gibi kamusal yaşam alanlarının azalması, apartmanlardaki küçük ve yıpranmış konutları, sosyal ilişkilerden yalıtılmış bireylerin yalnızlık deneyimini temsil eden olumsuz göstergelere dönüştürmektedir.

Belgeselde bir akademisyen tarafından vurgulanan "İnsan mekânı yaratır, mekân insanı yaratır" sözü bu açıdan şekillendirilen mekânın insanın en temel ihtiyaçlarına cevap vermediğinde nasıl bir hapishaneye döneceğini imlemektedir. Burada dolaylı biçimlerde kamusal alanın yitimiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Goffman (2017) "Geçerken şöyle bir temas edilen bir alan olarak yüz-yüze etkileşim alanı, artık içinde mücadele verilecek bir alan haline geldi" (2017, s. 10) demektedir; belgeselin hedeflediği

kentsel yapılanma da bunu desteklemektedir. Bu yüzden yeterli bir geliri olmadığında sosyal ilişkiler kurmakta güçlük çeken, kendi evinde eğlence ve kültürel ortam yaratmak zorunda kalan yoksul insanlar için kent birbirinin içine geçmiş, her biri bir diğerini kapsayan, Rus matruşkaları gibi bir yapılanmaya sahiptir. Ev alanı içinde odalar, apartmanda evler, kentin sokaklar hem fasih bir daire içinde dolanıyormuş gibi içine girilen, özgürlüğün kapalı dar alanlarda yaşanmaya çalışıldığı çelişkili bir sürecin sonu olarak ortaya çıkacaktır. Bu yüzden mekânın kapalı hale gelmesi giderek sonsuz bir stres kaynağı olan kentte “büyük kapatılmaya” dönüşecektir. Bu bağlamda ekümenopolis, kültürel alanın doğal alan üzerindeki mutlak iktidarı olarak birbirinin içine geçmiş kapalı alanlarla anlam bulacaktır. Artık “boşluk”lar yoktur. Herhangi bir ekonomik getiri sağlamayan her alan boş mekândır ve doldurulmaya muhtaçtır. Böylece açık alan, idealize edilmiş bir özlemi, geçmişin güzel günlerindeki nostaljiyi, verili durumla uyuşmayan bir hayalciliği ifade etmektedir.

Ekümenopolis belgeselinde, söylemin yapılanmasında tarafların ağırlığı eşit değildir. Belgeselin temel argümanı Üçüncü Köprü’nün yapılmasının İstanbul kenti için bir felaket olacağı, dolayısıyla ona karşı muhalif bir duruş gerekliliğidir. Bu bağlamda Üçüncü Köprü’ye karşı olan akademisyen ve araştırmacıların görüntüleri ve konuşmaları gösterilerek, “otoriteye başvurma” yöntemi kullanılır. Böylece belli bir durumun tanımı yapılmak istendiğinde, açıklanması gerektiğinde, konusunda uzman bir sosyolog, kent planlamacısı, akademisyen veya sorunu yaşayan kişilerin özel deneyimleri izleyiciye sunulur. Otorite figürünün kentleşmeye yönelik olumsuz yaklaşımı izleyicide de oluşması beklenen yaklaşımdır ve bu türden yorumları yapanlar ağırlıkla iyi ve olayın mağduru olarak kodlanır. Buna karşın başta büyük inşaat şirketleri sahipleri, belediye başkanları, dönemin Başbakanı gibi figürler olumsuz biçimde kodlanır. Onlar genel olarak çevredeki bu yönde uzmanlaşmış kişilerin görüşlerini dinlemeyen kişilerdir. Belediye başkanının halka yönelik tepkisinde görüldüğü gibi mağduriyet yaşayanı hemen damgalamaya ve marjinalize etmeye çalıştıkları gösterilir. İnşaat şirketinin sahibinde olduğu gibi, elitler insanların gerçek durumlarını fark etmez ve yaratmaya çalıştığı olumlu kentleşme söylemine karşılık inşaat yaptığı yerin adını bile bilmez. Kendilerine bağlı olmayan sebeplerle kente göç eden, düzenli bir geliri olmadığı için yoksulluk ve yokluk içinde kentin kıyısında yaşam sürmeye çalışanlar mağdur olarak kodlanır.

Zamanın Yıkımı: Eskimiş Modernlik, Nostalji ve Direniş Söylemleri

Modern sözcüğü Latince *modernus* kelimesinden gelmiştir, mevcut ve yakın zamana dair olanı, çağdaşı, günceli, eski ve antik olmayanı nitelemiş, beşinci yüzyılda ise daha özel bir anlam ifade edip artık Hristiyan olan Roma’yı eski pagan dönemden ayırmak için kullanılmıştır (Demirhan, 2004, s. 17).

Geleneksel toplum endüstriyel, kentleşmiş ve kapitalist modern topluma karşıt bir kavram olarak kullanılmaktadır ve Ferdinand Tönnies'in "cemaat" (*gemeinschaft*) olarak vurguladığı, aile ve lonca temelli ilişkilerin hâkim olduğu, "insanlar arasındaki sıkı, duygusal ve yüz yüze bağların, belli bir yere/mekâna bağlı olmanın, atfedilmiş bir toplumsal statünün, homojen ve düzenlenmiş" topluluğu ifade etmektedir. Buna karşın "toplum" (*gesellschaft*) rasyonel ve hesaba dayalı ilişkilere dayanır ve "kentleşmeyle, sanayi yaşamıyla, heterojenlikle ve kişilik-dışı olmakla" ilişkilendirilen bir kavramdır (Marshall, 2005, ss. 259, 263). Bu bağlamda gelenekselden moderne dönüşüm olarak modernleşme, "hepsi bir arada modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme süreçlerini anlatan bir terim"dir (Best & Kellner, 2011, s. 15) ve bir toplumsal değişim biçimidir.

Belgeselde modern ve geleneksel, farklı biçimlerde ortaya konmaktadır. Belgeselin anlatısı tarihsel bir perspektife sahiptir ve tarihsel dönüşümü bir modernleşme biçimi olarak serimlemektedir. Aslında Türkiye'nin son 200 yıllık tarihi, bir değişim ve dönüşüm olarak kent merkezli bir modernleşmedir. Ağırlıklı geleneksel ilişkideki insanlar kırdan yaşam imkânları azaldıkça kente göç etmişlerdir. Bu açıdan göçün çekim merkezi olarak İstanbul önemlidir. Büyük alışveriş merkezleri, geniş yollar, artan nüfusla önceleri çevrede kalan yerlerin merkeze dahil edilmesi modernleşmeyi gündelik yaşamı çok yönlü saran bir deneyim olarak ortaya çıkarmaktadır. Belgeselin söyleminde olumlu anlamda "modern" olan, Türkiye'nin ve İstanbul'un şu an giderek bir *ekümenopolis* biçimini alacak değişimi değildir. Bu aslında Avrupa'da çoktan denenmiş, orada yeniden uygulanamadığı ve denenemediği için buralara getirilen, uygulayıcılarına muazzam bir rant imkânı sunan çağdaş olmayan, "eskimiş modernleşme"dir. Gecekondu kente göç eden yoksullar için bir yaşam alanı sunmaktadır. Bu mekânlar, geleneksel, cemaat ilişkilerini halen içinde barındırır ama kent büyüdükçe buralarda ağır ağır işgal edilir, önceleri gecekonduya yaşayanlar yavaş yavaş kat karşılığı apartman yaşamına geçip orta sınıfa doğru geçmeye başlar. Şimdi ise daha merkezileşmiş kentsel yaşam şu an takip edilmesi gereken Avrupalı örneklerindeki gibi modern değildir ve Türkiye modernleşirken bile aslında "çoktan eskimiş bir modernleşmeyi" yaşandığı belgeselde savlanmaktadır. Belgeseldeki Almanya'da art arda yıkılan binaların görüntüleri Avrupa'nın bu politikayı terk ettiğini gösterir ve filmsel söylem modernleşmeyi bir gereklilik olarak öne sürmekle birlikte, modernleşmenin çarpıtılmış, rantıye haline gelmiş biçimini reddeder. "Eskimiş modernleşme"ye zoraki olarak maruz kalan kentin yoksulları için kendi cemaat temelli ilişkileri güvenli bir çehre sunmaktadır. Belgesel temeldeki bu gecekondulaşmaya dayalı geleneksel toplumsal ilişkiler hakkında bir şeyler söylemekten uzaktır ve bu durumu bir sorun olarak görmemektedir. Bu bakımdan

Stavrides'in "eşik mekanı" (Stavrides, 2019, s. 63) olarak gördüğü gecekondu geleneksel ilişkilerin hüküm sürdüğü, öteden beri varlığını sürdüren, belgeselin söylemi açısından çözümü için aciliyet gerektirmeyen bir fenomendir.

Yoksullar için en zor durumlardan birisi kendilerine sunulan çok katlı binalardaki evlerin geleneksel dostluk ilişkilerinden onları uzaklaştırmaları, eskiden yoğun komşuluk bağlarıyla yaşayan insanların bu bağlardan kopması, metropolde yalnızlığa itilmesidir. Yaşamaya itildikleri yeni yerleri benimser görünmemektedirler, yeni tarzda bir yaşamı nasıl kuracağını bilemezler ve bu duruma karşılık yarı geleneksel, yarı modern örgütlenme pratikleri geliştirirler. Geleneksel mekanik dayanışmadan modern organik dayanışmaya (Durkheim, 2013, ss. 179-180) geçiş kısmen "dışarıdan" yönlendirilir. Belgeselin anlatısı bir açıdan geleneksel ilişkiler içinde "mutlu çevre"de yaşayan insanların ağır ağır nasıl mücadeleye itildiklerini gösterir. Evinden zorla çıkarılan birisinin muhafazakâr kesimden oluşu, eşinin kara çarşaf içinde gösterilmesi, muhafazakârlığın değişen merkez-çevre söyleminde ideal ve güzel bir yaşam sürmeye yol açmadığını göstermektedir. Artık bu kişiler sokağa çıkmakta, pankartlar hazırlamakta, slogan atmakta, haber kanallarında dertlerini anlatıp sorunlarına çözüm bulmaya çabalamaktadır. Buradaki insanlar için modernleşme acı bir deneyimdir ama varlığını sürdürmenin en iyi yolu da modern protesto biçimleriyle davranış sergilemek, mekânın insanileştirilmesi için pratiklerde bulunmaktır. Belgeselin söylemi bu çabayı destekler, "müşterek mekanlar"(Stavrides, 2019) yaratmayı olumlar ve ancak bu türden bir araya gelişle sorunların çözülebileceği, yoksa parçalı bir mücadelenin çözüm getirmeyeceği mesajını yapılandırır.

Norbert Elias, *Zaman Üzerine* (2000) adlı eserinde zaman kavramını ve onun tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak geçirdiği dönüşümü gelişim sosyolojisi açısından ele alır. Elias'a göre zaman kavramı ve ölçme çabaları öncelikle neyin ne zaman yapılacağını belirleme ihtiyacından türemiştir. Zamanın belirlenmesi süreci merkezinde doğanın bulunduğu bir yapıdan merkezinde insanın bulunduğu bir yapıya geçişi de ifade eder (2000, ss. 15, 140). İnsan, başlangıçtaki gözlemleyen ve edilgenliğinden uzaklaşıp belirleyen bir konuma geçiş yapmıştır. Bu bağlamda *Ekümenopolis* belgeseli geçmiş ve geleceği birleştirmekte, yani bir süreklilik içinde, mekânı var olan değişimle anlamlandırmaktadır. Belgeselde İstanbul giderek tüm zamanları düzenleyen, herkesi kendi varlığını sürdürmek için hizmete çağıran bir canavara dönüşür. Böylece mekânın, İstanbul'un, tarihsel gelişimi bir süreç olduğu kadar bir ilişkiler sistemidir. Belgesel İstanbul'un tarihi serüvenini yirminci yüzyılın başından itibaren ele alır ve kentin giderek büyümesini, insanların buraya artan katılımını, kentte meydana gelen değişimi ilişkiler sistemi olarak tarihsel bir perspektife oturtur. Geçmişin anlatısal hale gelişiyse aslında İstanbul'un doğaldan

kültürel alana dönüşü, boşluktan doluluğa geçişi resmedilir. Sürekli göç alan kent, kendisi için planlanan birkaç milyonluk nüfusun çok üstüne çıkmıştır. Geçmiş, mutlu güzel günleri imlemektedir. Kentin henüz boş olduğu bu zamanlarda sokağa çıkıp toprağa dokunmak mümkündür, yeşilliği hissetmek, onun içinde zaman geçirmek mümkündür. Ancak bu durum İstanbul'un 1950'lerde geniş araba yollarıyla yeniden düzenlenmeye başladığı dönemde bir kesintiye uğrar.

Artık Türkiye'de de cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi demiryolu ve toplu ulaşım özendirilmez. Dönem bireyselliğin artışı, zenginliğin ve Batı kültüründeki tüketim kültürünün artışa ve yükselişe geçtiği bir dönemdir. Herkes araba sahibi olmaya başlar ve arabalar için yollar yapılırken yapılan her yolla birlikte arabaların sayısında bir artış olur. 1970'lerde İstanbul'un iki yakasını birbirine bağlayan ilk köprünün yapılmasıyla trafik ve kentleşme olgusu bir sorun olarak ivmelenen bir görüngü kazanır. İlk köprünün çevresi hemen yeni yerleşimciler tarafından işgal edilir ve kentin yatay yönde büyümesiyle artan nüfus yeni yol talebi öne sürer. İlkinin yapımı üzerinden çok geçmeden seksenlerde yeni köprü yapılır. Bu köprü başlangıçta trafik ve ulaşım sorununa bir çözüm getiriyor görünse de çok geçmeden yeterli gelmemeye başlar ve kenti daha da büyütme dışında bir etkiye sahip olmaz. Belgesel geçmişten şimdiye yaklaştıkça kaotik görüntülerle anlatıdaki karamsar havayı güçlendirir, yapılan her yolun yeni kapasite yaratması çözümden çok sorunu şiddetlendirir. Günümüzde kaos içinde artık kent yaşanmaz hale gelmiştir. Belgeselin söylemi toplu ulaşım yatırımları, kente göçü engelleyecek politikaların uygulanmasını önerir. Kent planlamacılarının "kentleşmenin doktoru" olarak sunulduğu belgeselde, nasıl insanlar iyileşme için doktorun tavsiyesine uymak zorunda ise, kentlilerin de daha güzel bir kentte yaşamak için kent sosyologlarının ve planlamacıların tavsiyesine uyması gerektiği ama ne belediyelerin ne de siyasi yöneticilerin bu tavsiyelere uymadığı belirtilir. Çünkü demokrasi bilimin karşısına konulmakta, yaratılan bu yapay ikilik kaosu arttırmaktadır.

Bu bağlamda belgeselde gelecek distopik bir görünüm kazanır. Yapılan her yeni köprü kentin yatay ve dikey olarak büyümesi İstanbul'un geleceği hakkında karamsar bir imge sunmaktadır. Kent planlamacıları kentsel dönüşüm olarak öne sürülen ve kentin zaten bozuk olan dokusunun daha da kötüleşmesi olarak gördükleri dönüşümü bir rantsal serüven olarak görmekte ve bugün kentsel dönüşüm adı altında yapılan çalışmaların bir süre sonra yine kentsel dönüşüm adı altında dönüştürülmek ve yıkılmak zorunda kalınacağını vurgulamaktadır. Belgeselde gösterilen daha birkaç yıl önce yapılmış TOKİ evlerinin sıvalarının döküldüğüne ilişkin görüntüler TOKİ'yi de güvenilir bir kurum olmaktan çıkartır ve güvensiz bir gelecek algısıyla geleceğe ilişkin beklentileri olumsuz yönde çevirir. Bu yüzden kentin tarihsel gelişimi çevresindeki her doğal alanı yutan bir megakent, bir ekümenopolise dönüşümün de tarihsel

gelişimini öne çıkarır. Mekân ekümenopolis biçimde birleşmesine rağmen, mekânda yaşayanların zamanı yaşayış biçimleri farklılaşır. Bloch'un (1977) vurguladığı biçimde artık herkes aynı şimdide yaşamaz, birisi post modern kültürün kendisine sunduğu kültür endüstrisi ürünlerini tüketerek yaşarken yoksullar, ötekiler ilkel bir yaşam biçimini sürmek zorunda kalırlar.

Mekânın Sınıfsal Haritası: Sosyal Ayrışma ve Yabancılaşma

Ekümenopolis kentleşme hikâyesini mülkiyetin yer değiştirmesinin hikayesi olarak ortaya koymaktadır. Zorla göç ettirilen bir vatandaşın söylediği gibi mekânın kendisi bir rant alanı olarak ortaya çıktığında, kişilerin yıllarca yaşadıkları yerler zenginlere “peşkeş çekilmekte”dir. Böylece kentin zenginleri, yüksek gelirlere sahip, kentin merkezinde, gökdelenlerde yaşayan, çevrede ne olup bittiğini bilmeyen, içinde “korunmaya” çalıştıkları “kentsel mıntikalarda”(Stavrides, 2019, s. 32) aslında yalıtılmış bir yaşam sürenler olarak kodlanır. Doğayı yutan kent, içindeki mıntikalarda site yaşamı kuran zenginlerin elindedir. Zenginler mülkiyetin getirdiği politik karar verme gücünü egemenlik aracı olarak kullanmakta, kendi ayrıcalıklarını yitirmemek için kentin “artık ürünü”ne el koymaktadır. Yoksulların gecekonduarda başladıkları ve deneyimledikleri kent yaşamının zenginlikleri hep uzaktadır. Her seçim döneminde kendilerine ulaşan elektrik, su, telefon gibi altyapı hizmetleri, yoksulların bulundukları mekâna ilişkin sahiplik duygusunu arttırmaktadır. Bir süre sonra bulundukları çevre, dikey olarak birkaç katlık ev olarak yapılanmış küçük yer, çevredeki gökdelenlerin yutucu etkisiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yoksullar çıkarıldıkları mekânın yerine yapılan apartmanlarda yaşamak için gerekli nakit parayı bile bulamazlar.

Asgari ücretle geçinen, evde sayıca büyük bir ailenin üyesi olan bu kişiler TOKİ'nin yaşadıkları arazinin üzerine yapacağı evde yaşamaya istekli değildirler. Bu mekânların asosyal dokusu, yalnızlaştırıcı bir etkiye sahiptir. Böylece yoksulların önünde seçenek olarak ya daha da kentin dışına çıkıp bir sonraki işgale kadar kendine bir yaşam alanı kurmak, ya da kentin içine dâhil olup orada asimilasyona uğramak vardır. Belgesel söylem olarak her iki seçeneği de ortadan kaldırıp ve ek bir sosyal-siyasal strateji önermektedir. Bu strateji belgeselde görüşüne başvuru tüm kişilerin söylediklerinde açığa çıktığı gibi tüm bu kentleşme ve kentsel dönüşüm politikalarına dönük bir müşterek alanlar için müşterek *mücadeledir*. Belgeselin sonuna doğru yoğunluk kazanan bu söylem, kentin mevcut halini olumsuz bir durum olarak kodlarken, kenti giderek büyük bir gösterinin hüküm sürdüğü alan olarak ortaya koymakta, mücadele edildiğinde bir zaferin elde edilebileceğini öne sürmektedir. Bu yüzden belgesel kentsel dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkan kaotik durumun ancak örgütlenme, insani yaşam olanaklarını geliştirecek bir alan ortaya çıkarma, daha gelişmiş ülkelerin geçmişteki deneyimlerini gözeterek daha modern kentleşme politikaları oluşturma yönüdedir. Bu hem zenginlerin hem de yoksulların yararına

olacak bir çözüm olarak ortaya konurken, zengin/yoksul karşıtlığını yok edecek daha genel politikalar değil, kentin özgülünde, mevcut kapitalizm koşullarında gerçekleştirilebilecek politikalar reformcu bir perspektifle öne sürülmektedir. Kentsel mekânın bu politikalar ekseninde maksimum verimle kullanılma zorunluluğu, kentin mimari formunun da değişmesini beraberinde getirmiştir.

Tarihsel gelişmede mekân sadece yatay olarak değil, dikey olarak da büyümüştür. Anıtlar, saraylar, kuleler ve sanayileşme sonrası gökdelenler, eğlence, gözetim, denetim ve çok sayıda insanın ortak amaç çerçevesinde bir araya getirildiği bir yapı oluşturmuştur. Yüksek yapılar bir yandan çevreye karşı hükmeden iktidarın bakışını taşır ve tüm bakışları kendine toplar. Yatay boyutta kentin merkezi hem ekonomik hem de siyasi gücün yoğunlaştığı yerdir. Dikey boyutta da kentin üst kısmı, gökdelenlerin hâkimiyeti altında, üst gelir gruplarının elindedir. Yoksullar için gecekondular ve bodrum katları, evsizler için sokaklar barınma ve yaşam alanı olarak anlam kazanır. Bu açıdan kentin merkezinde, kente yüksekten bakan bir eve, ofise sahip olmak statünün de göstergesi halini almıştır.

Kentleşme politikası *Ekümenopolis*'te ikili görünümde sunulmaktadır. İlk biçimi İstanbul'un merkez olduğu bir yapılanma içinde çevredekilerin, dolayısıyla uzak, az gelişmiş illerdeki insanların merkeze doğru yoğun bir istilası yaşanır. Son otuz yılda kentin artan nüfusuna ilişkin örnekler buna dayanak sağlamaktadır. Merkeze taşınan bu kişilerin İstanbul'da yaşaması merkezde yaşadığı anlamına gelmez. Onlar yine yönetimden, kentleşme normlarını belirlemekten uzaktır. Sadece seçim dönemlerinde gecekondulara gelen aflarla ve buralara yapılan altyapı yatırımlarıyla ağır ağır merkeze bağlanırlar. Metropolleşme, giderek ekümenopolis olarak kentin büyümesi, merkezdeki çok katlı gökdelenleri ortaya çıkarır ve giderek kenti bir merkezi gökdelenler şehresi olarak şekillendirir. Belgeselin sonundaki sisler içinde, bulutların üstünde kente bakan gökdelen imgeleri bu anlamı güçlendirir. Yoksullar evlerinden zorla dışarı çıkarılmakta, fiyatını ve kirasını karşılama imkânı olmadıkları mekândan dışlanmakta, giderek çevreye gönderilmektedir. Bu Harvey'in "mesafeden doğan sürtünme" fikriyle uyumludur. Mekânın mülk edinilmesi ve hakimiyet, sonrasında mekânın yeniden üretimi yoluyla yoksullar mekândan dışlanır, sosyal sürtünme en aza indirilir. Yerinden etme sonrası mekân seçkinleştirilir/mutenalaştırılır ama kimse yerinden edilenleri tartışmaz (Smith & Williams, 2015, s. 12). Belgeselde aslında yerinden edilenlere, çevrede olanlara söz hakkı verilir, onların da söz hakkı olduğu savlanır. Çevrede olmanın tipik sonuçlarından birisi geleceği etkileyecek önemli kararların alınmasından dışlanmadır. Bu bağlamda çevrede olanlar "ayak" olarak vardır ve merkezdeki "baş"ların onları kontrol etmesi, onlar için iyi olanı onlara göstermesi, çevredekilerin de bu kararlara riayet etmesi beklenmektedir. Merkez ve çevre biçimindeki bu kümelenme, yönetim anlayışındaki demokratik yapıyı

yok ederken, artan sayıda insanın kendi geleceğini belirleme imkanlarını elinden almaktadır. Bu bağlamda *Ekümenopolis* kentsel politikaların belirlenmesinde çevreye de söz hakkı tanınmasını savunurken, onların artan katılımının daha demokratik bir kent yaratacağını savlamakta, merkeze çevrenin gözünden bakılmasını iddia etmektedir.

Kentin değişimi tarihsel bir sürece yayıldığı için “kötülük” olgusu da tarihsel bir gelişime sahiptir. Her yeni yönetici kenti bir “arpalık” gibi görmekte, geleceği düşünmeden, oy kaygısıyla kentin yapısını değiştirmekte, buna karşılık kentin eski sahipleri mağduriyetlerini giderecek bir imkânâ sahip olamadıkları için daha olumsuz koşullarda yaşamaya itilmektedir. Yoksullar “iyi” olsa da sıklıkla kendi haklarını bilmeyen, doğrudan karşı karşıya kalmadığı sürece kentsel ve çevresel sorunlarla ilgilenmeyen kişilerden oluşmaktadır ve yöneticiler tarafından “araçsallaştırılmış”lardır. Yani eğer ciddi bir oy potansiyeline sahiplerse varlıklarına göz yumulmakta, ama daha büyük çıkarlar devreye girerse siyasi görüşleri, kültürel ve sosyolojik durumları gözetenmeden damgalanabilmektedirler.

Belgesel “iyiliği” dengeli toplumsal, doğal, çevreye duyarlı, ötekiyi gözetken, homojen değil heterojen (farklılıkları gözetken) ilişkiler ağında olduğunu savlamaktadır. Kentsel mekân birbirinden yalıtılmış, kapalı yerlerden oluşmamalı, insanlar birbirleriyle yoğun biçimde etkileşime girip diğerinin yaşam dünyasına girebilmelidir. Kent için iyi olan insan için de iyidir. Yoksa kent her geçen gün daha kötüye gidecektir. *Ekümenopolis* kavramın yaratıcısı tarafından mutlak bir kaçınılmazlık ve ideal kent anlayışı olarak sunulmuş olsa da belgeselin yönetmeni için *ekümenopolis* olumsuz, kötü ve kasvetli bir dünyanın dışavurumudur. Burada ütopyadan distopyaya geçiş yapılır. Kentin uçsuz bucaksızlığı karşısında insani ilişkilerin “küçüklüğü” dikotomi doğurur ve belgesel söylemi bu türden bir gelişmeyi kapitalizmin yarattığı kentsel dönüşüme bağlamaktadır. Belgesel kurtuluş olarak toptancı bir söylem/metaanlatı geliştirmez, mevcut ekonomik sisteme alternatif bir sistem önermez. Mevcut kentsel yönetim anlayışının ve kapitalizmin “kötülüğü”, olası alternatifleri mutlak anlamda “iyi” kılmasa da belgesel mevcut durumdan kurtuluşu kolektif bir eylemlilikte görür. Bu yaklaşım; belgeselin söyleminde, protesto görüntülerinde ve konser sahnelerinin yarattığı zıtlıkta kendini açıkça göstermektedir.

Ekümenopolis, Almanya’nın 1970’lerdeki kentleşme politikasını örnek göstererek, Türkiye’deki “yeni” kentleşmenin aslında eskimiş olduğunu belirtir ve mekânın bu türden yapılanmasının yabancılaşmayı arttıracaklarını vurgular. Geleneksel toplumsal ilişkilerini sürdüren insanlar, genelde tek katlı, gecekondü tipi evlerde yaşamakta, bir açıdan modernizmi kıydan seyrederek deneyimlemektedir. Bahçekapı’da, Sulukule’de veya Ayazma’da yaşayan insanlar bu tek katlı evlerde yoğun toplumsallık, ya da öznenin yitimi biçiminde yaşamaktadır. Belgeselde hem Avrupa’daki yaşamdan kısa görüntülerle

hem de kentin üst açıdan çekilmiş görüntüleriyle, çok katlı biçimde yapıların insanları üst üste yığsa da giderek yalnızlaştırdığı, yabancılaştırdığı vurgulanır. Zenginler için düzenlenmiş güvenli siteler, onların ev yaşamı ile sosyal uğraşlar arasında katı bir çizgi koyması ve paranın getirdiği imkânlarla sosyalleşme merkezlerinde bulunmasını sağlasa da yoksullar için apartman hayatının giderek bir hapishaneye dönüştüğü iddia edilmektedir. Ayrıca belgeselde bu türden bir mekânsal yapılanmanın, kentin otuz kilometre dışına çıkartılan Sulukuleliler’de olduğu gibi sadece zihinsel bir uzaklık değil, fiziki uzaklık anlamına da geldiği iddia edilir. Günde altmış kilometrelik gidiş-geliş, işi Taksim’de olan kişi için eziyettir. Günün önemli bir kısmı yolda geçmekte, maaşın önemli bir kısmı yola harcanmakta, sosyal yaşama daha az zaman ve para kalmaktadır. Bu türden bir mekân yapılanması kentli insanlar arasındaki sınıf ve statü farklılıklarını daha görünür kılmakta, onları birbirinden zihinsel olarak daha da uzaklaştırmaktadır.

Belgeseldeki bir yorumcunun vurguladığı biçimde bu türden bir ayrışma sosyal patlamalara sebep olabilecek bir kopuş olarak nitelenmektedir. Yeni türden kentleşme politikası zengin ve yoksul arasında yoksulun çevrede, uzakta yaşamak zorunda olduğu bir zihinsel kopuş yaratır. Ayrıca site yaşamının getirdiği “mıntıkalaşma” da kenti içinde gelir farklılıklarının bölümlendiği öbekleşmiş, birbirinden kopuk adacıklar biçiminde şekillendirmektedir. Bunun doğal sonucu ise bireyin farklı statü ve sınıftan insanlarla temas edemediği, giderek içine kapandığı, deneyimlenmekten ziyade sadece seyredilen yalıtılmış bir kentsel yaşamdır. Bu uzaklaşma, sosyal temas yüzeyinin daralması giderek toplumsal grupların kendi düşüncelerini pekiştiren düşüncelerle etkileşime girdiği kültürel ve toplumsal “yankı odası” (Nguyen, 2020) yaratacaktır. *Ekümenopolis* belgeselinin esas uyarlamak istediği noktalardan birisi de bu türden bir kopukluktur. Belgeselin temel amacı, yaşayan bir organizma olan kentin uzun vadede yaşanamaz hale geleceğini ve bugün yüceltilen projelerin yarın yaratacağı tahribatı gözler önüne sermektir. Yapım bu yolla bir kamuoyu oluşturmayı ve izleyiciyi söz konusu gidişatı engellemek için harekete geçirmeyi hedefler. Harvey’in belirttiği gibi “ilerleme mekanın fethini, bütün mekânsal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak ‘mekanın zaman aracılığıyla yok edilmesini’ içerir” (2010, s. 232). Öyleyse sonunda, mutlak zaferde elde mezarlık dışında hiçbir şey kalmaz. Burada *nekropolis* tehlikesine karşı belirgin bir uyarı tonu vardır. Kamusal aklın oluşumunda uzman görüşlerine ve rasyonel kanıtlara başvuran belgesel, bu ikna stratejisiyle toplumsal farkındalığı artırmayı ve ortak akli genişletmeyi hedefler.

SONUÇ

“*Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir*”, yakın dönemde çekilmiş hem İstanbulluların hem de genel olarak Türkiye’deki insanların yaşadığı yakıcı bir sorunu görsel bir anlatımla izleyiciye ulaştıran bir belgesel

olarak öne çıkmaktadır. Belgesel kamuoyu bilinçlendirilmesi yoluyla günlük hayatı yapılandıran kamusal, ortak hizmetlerin gerçek yöneticisi olarak devlet politikasını değiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan sürekli yapılan *fantazmagoriye* karşı bir uyanışa davet eder. Belgesel Türkiye'nin son elli yılında oluşturulan kentleşme politikalarına eleştirel bir perspektifle yaklaşıp bu politikaların etkisini, sorunları doğrudan yaşayan insanlara yönelerek görselleştirmiştir. Belgeselin anlatıcısı ekranda görünmüyorsa da sık sık "otoriteye başvurma" yöntemiyle uzman görüşüne başvurulmakta, kentleşme politikasının yarattığı sorunları doğrudan kentli insanların yaşam alanına gidilerek onların kendi sorunlarını dile getirmelerine fırsat tanınmaktadır.

Belgesel İstanbul'da yapılması planlanan ve bu incelemenin yapıldığı dönemde çoktan tamamlanmış bir konuyu ele almıştır. Belgesel İstanbul Havaalanı ve *Yavuz Sultan Selim* Köprüsü'nün henüz bir proje olduğu dönemde bu projelerin gerçekleşmesi durumunda oluşacak sorunları "kent hakkı" bağlamında ele almış ve bunları ekolojik, sosyolojik ve ekonomik düzlemlerde tartışmaya açmıştır. Doxiadis modernist bir "ütopya" sunarken, bu ütopyanın sermayenin birikim mantığından, dolayısıyla değişim değerinden ve mekânın siyasi üretiminden, dolayısıyla sınıfların mücadele alanlarından bağımsız düşünmüştür. Azem'in belgeseli, Doxiadis bu yaklaşımını eleştirel bir retorikle sorgular, ekümenopolisin kaçınılmaz olarak "nekropolis"e dönüştüğünü göstermeyi amaçlar. Belgeselin özgül katkısı kent olgusunu bu bağlamlarda yeniden tartışmaya açmasıdır. Bu saptama belgesellerin uyarıcı tonu da gözetildiğinde, özellikle günümüzden (2025) geçmişe (2012) bakıldığında geçerli gibi görünmektedir. Arada geçen zamanda İstanbul'un, Üçüncü Köprü ve İstanbul Havalimanı yoluyla, kuzeye doğru genişlediği, "Kanal İstanbul Projesi" tartışmalarıyla yeni yerleşim alanlarının rantsal bir çekim merkezi olduğu gözlemlenebilir. Belgeselin sorunu çözüyor gibi görünen her yatırımın doğal alanın daha da zarar göreceği yeni sorunlar yarattığı iddiası hala incelenmeye değerdir. Dahası Pandemi sonrası artan enflasyon ve göç, İstanbul'un sorunlarını daha ağırlaştırmış görünmektedir. Kiraların ve ev fiyatlarının artışı, bir temel hak olarak kabul edilebilecek kent hakkı ve yaşam hakkını tehlikeye sokmaktadır. Uçsuz bucaksızlığı anlamıyla ekümenopolis bu bağlamda doğal alan karşısında kültürel alanın zaferini imlese ve kültürel alanın yapıcısı olarak insan faktörü önem kazansa da belgesel insanın kendine, topluma yabancılaşması gibi ortaya çıkan sorunları eleştirel olarak izleyiciye sunmaktadır. Böylece distopik bir gelecek tasavvuru içinde anlam bulan kent ve kentlilik tersinden bir yok oluşu imlemektedir. *Ekümenopolis* bu bağlamda dengeli bir doğa kültür ilişkisini, insanın yabancılaşmadığı, sosyal olarak gelişkin, homojenlikten çok heterojen ama aynı zamanda farklı sosyal sınıf statüdeki insanların etkileşime girebildiği bir mekân tasavvuru yapmaktadır. Belgeselin dikkat çektiği konuları ele alış biçimini ekoloji ve kent sosyolojisine verimli bir düşünsel katkı

olarak değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda gelecekte yapılacak çalışmaların, kentsel büyümeyi sadece mimari bir sorun olarak değil; psikolojik, ekolojik ve sınıfsal boyutlarıyla disiplinlerarası bir perspektifle yeniden tartışmaya açması; mekânın üretim ve yeniden üretim dinamiğini, dijitalleşmeyi de gözeterek insan merkeziliğe düşmeden ele alması, konunun bilimsel ve sosyo-kültürel bağlamda değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Cities, along with increasing migration and population, are on the verge of an unprecedented transformation in history. This phenomenon of global megacity formation was first theorized in the 1960s by Greek architect and urban planner Constantinos Doxiadis with the concept of 'ecumenopolis'. Doxiadis predicted that over a 150-year period, all metropolises would merge into a single global city, viewing this process as a technocratic 'inevitability.' Imre Azem's 2011 documentary *Ecumenopolis: City Without Limits* directly incorporates Doxiadis' concept into its title, questioning this technocratic utopia specifically in relation to Istanbul. The documentary presents Istanbul's neoliberal urban transformation, driven by mega-projects such as the Third Bridge and The New Airport, as a dystopian manifestation of Doxiadis' prediction, that is, a critique of a 'necropolis'. This study aims to analyze the critical rhetoric of the *Ecumenopolis: City Without Limits* documentary, which is based on the fundamental tension between utopia and dystopia regarding Istanbul's future, from the perspective of urban sociology. The study aims to reveal the theoretical foundations upon which the documentary critiques urbanization practices in Istanbul and what kind of spatial vision it proposes to the viewer.

This analysis is based on the constituent texts of critical urban sociology. At the center of the theoretical conceptual framework are the theories of space developed by Henri Lefebvre, David Harvey, and Manuel Castells. Lefebvre argues that space is not a neutral 'container' but rather a political 'product' produced by social relations. He notes that the capitalist system transforms space into an 'abstract space' through its 'exchange value' (rent, profit) by eliminating its 'use value' (housing, living). David Harvey explains this process as capitalism using urbanization as a necessity for the 'absorption of surplus product'. Manuel Castells emphasizes the importance of urban struggle within the dynamics of productive forces and relations of production. In addition to this social and economic basis, the theses in the classic works of Georg Simmel and Louis Wirth have been used to understand the socio-psychological consequences of this spatial transformation. These theorists emphasize social distance, alienation and the dissolution of social bonds, despite the physical proximity created by metropolitan life.

In this study, the documentary *Ecumenopolis: City Without Limits* (2011) was selected as a purposive sample because it is at the center of urban transformation debates in Istanbul and critically examines Doxiadis' concept. Thematic content analysis was applied to examine the documentary's rhetorical structure and discourse. Key concepts defined by various thinkers in the field of urban sociology were established as analytical categories within the theoretical framework. Images, expert opinions, and voice-over narration in the documentary were coded and interpreted in accordance with these themes.

The analysis reveals that the documentary structures its dystopian 'Necropolis' narrative around three main sociological themes. The documentary shows how Istanbul's northern forests, water basins and public spaces have been opened for profit and turned into 'exchange values' through mega-projects (the Third Bridge, The New Airport). This theme is a direct visual manifestation of Lefebvre's 'abstract space' and Harvey's 'capital accumulation' theses. The documentary presents urban transformation as a practice of displacing the poor and 'gentrifying' space. The demolition of neighborhoods such as Ayazma and Sulukule and the displacement of their residents to isolated, asocial TOKİ blocks on the city's periphery is one of the documentary's main conflicts. This process deepens the social distance and alienation emphasized by Simmel and Wirth; the city is transformed into 'echo chambers' that do not interact with each other, consisting of protected sites for the rich and isolated blocks for the poor. The documentary codes the current urbanization not as "modernity" but as the 'obsolete modernity' that Europe has abandoned. Against this destruction, it puts forward the 'right to the city' conceptualized by David Harvey and the urban struggle proposed by Manuel Castells as a discourse of resistance. Neighborhood associations, protests and legal conflicts are presented as a stance against the danger of the 'necropolis'.

With his documentary *Ecumenopolis: City Without Limits*, Imre Azem attempts to reveal how Doxiadis' technocratic and 'inevitable' utopian vision of the 1960s, when combined with neoliberal policies, transformed into a dystopia. The documentary's rhetoric uses the fundamental theses of critical urban sociology (commodification, class division, alienation) to argue that Doxiadis's 'ecumenopolis' has been transformed into a 'necropolis' of capital. Ultimately, the documentary uses this one-sided and dystopian critical discourse not only to convince the viewer of chaos, but also as a tool to invite them to envision a space that is ecologically balanced, ideal, egalitarian, and heterogeneous, where the current trajectory is reversed.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. /The author declares that there is no conflict of interest.

Yazarların Katkıları/Author Contributions

Makale tek yazarlıdır. /The article has a single author.

This work is licensed under **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0).

KAYNAKÇA

- Azem, İ. (Direktör). (2011). *Ekümenopolis: Ucu olmayan şehir* [Belgesel].
- Aziz, A. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (9. bs). Nobel Yayıncılık.
- Benjamin, W. (2014). *Pasajlar* (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern teori* (M. Küçük, Çev.; 2. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Bloch, E. (1977). Nonsynchronism and the Obligation to Its Dialectics (M. Ritter, Çev.). *New German Critique, Spring*(11), 22-38.
- Brenner, N., & Schmid, C. (2014). Planetary urbanization. İçinde N. Brenner (Ed.), *Implosions/explosions: Towards a study of planetary urbanization*. Jovis Verlag.
- Castells, M. (2017). *Kent, sınıf, iktidar* (A. Türkün, Çev.; 2. bs). Phoenix Yayınevi.
- Crutzen, P. J. (2002). Geology of mankind. *Nature*, 3(415), 23. <https://doi.org/10.1038/415023a>
- Demirhan, A. (2004). *Modernlik*. İnsan Yayınları.
- Doxiadis, C. A. (1968). Ecumenopolis: Tomorrow's city. İçinde *Encyclopaedia Britannica* (ss. 1-34). <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/MHxD236/ecumenopolis%20tomorrow%27s%20city.pdf>
- Doxiadis, C. A. (1969). Ecumenopolis, world-city of tomorrow. *Impact of Science on Society*, 19(2), 179-193.
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin yöntem kuralları* (Ö. Ozankaya, Çev.). Cem Yayınevi.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine* (V. Atayman, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

- Elias, N. (2004a). *Uygarlık süreci: C. I* (E. Ateşman, Çev.; 3. bs). İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2004b). *Uygarlık süreci: C. II* (E. Özbek, Çev.; 2. bs). İletişim Yayınları.
- Engels, F. (2013). *İngiltere’de işçi sınıfının durumu* (O. Emre, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Evecen, G., & Can, A. (2017). Belgesel filmde anlatı-anlatıcı ilişkisi: “Grizzly Man” belgesel filmi örneği. *Selçuk İletişim*, 10(1), 282-294. <https://doi.org/10.18094/josc.309605>
- Giddens, A. (2012a). *Sosyoloji* (H. Özel, A. Sönmez, Z. Mercan, İ. Yılmaz, E. Rızvanoğlu, M. A. Sarı, Ş. P. Güzel, & M. Özcan, Çev.; 1. bs). Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2012b). *Sosyoloji. Kısa fakat eleştirel bir giriş* (Ü. Y. Battal, Çev.; 4. bs). Siyasal Kitabevi.
- Goffman, E. (2017). *Kamusal alanda ilişkiler* (M. F. Karakaya, Çev.). Heretik Yayınları.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Çev.; 5. bs). İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu* (S. Savran, Çev.; 5. bs). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Paris, modernitenin başkenti* (B. Kılınçer, Çev.). Sel Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler: Şehir hakkında kentsel devrime doğru* (A. D. Temiz, Çev.). Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2011). *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılık çağı* (Y. Alogan, Çev.; 5. bs). Everest Yayınları.
- Horn, P., Cardoso, A. C., & Alfaro d’Alençon, P. (2018). Introduction. İçinde P. Horn, P. Alfaro d’Alençon, & A. C. Duarte Cardoso (Ed.), *Emerging Urban Spaces: A Planetary Perspective* (ss. 1-19). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57816-3_1
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Çev.). Blackwell Publishing.
- Levi-Strauss, C. (1994). *Yaban düşüncesi* (T. Yücel, Çev.; 1. bs). Yapı Kredi Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* (S. Belli, Çev.; 4. bs). Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi* (T. Ok & O. Geridönmez, Çev.; 2. bs). Evrensel Basım Yayın.
- Merleau-Ponty, M. (2020). *Algının fenomenolojisi* (E. Sarıkartal & E. Hacımuratoğlu, Çev.; 2. bs). İthaki Yayınevi.
- Monnier, G. (2006). *Mimarlık tarihi* (3. bs). Dost Yayınları.
- Monte-Mór, R. L. (2018). Urbanisation, Sustainability and Development: Contemporary Complexities and Diversities in the Production of Urban Space. İçinde P. Horn, P. A. d’Alençon, & A. C. Cardoso (Ed.), *Emerging Urban Spaces* (ss. 201-215). Springer International Publishing.
- Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent* (G. Koca & T. Tosun, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Nguyen, C. T. (2020). Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme*, 17(2), 141-161. <https://doi.org/10.1017/epi.2018.32>
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.

- Smith, N., & Williams, P. (2015). Ortodoks yaklaşıma alternatifler: Tartışmaya davet (M. Uzun, Çev.). İçinde N. Smith & P. Williams (Ed.), *Kentin mutenalaştırılması* (ss. 11-26). Yordam Kitap.
- Stavrides, S. (2019). *Müşterek Mekan* (2. bs). Sel Yayınları.
- Süalp, Z. T. A. (2004). *ZamanMekan. Kuram ve sinema*. Bağlam Yayınları.
- Şenel, A. (1995). *İlkel topluluktan uygar topluma* (4. Basım). Bilim ve Sanat Yayınları.
- TDK. (1998). Mekan. İçinde *Türkçe Sözlük* (8. bs, C. 2). Türk Dil Kurumu.
- Tsavdaroglou, C. (2018). The Ecumenical 'Right to the City': Urban Commons and Intersectional Enclosures in Athens and Istanbul. İçinde P. Horn, P. Alfaro d'Alencon, & A. C. Duarte Cardoso (Ed.), *Emerging Urban Spaces: A Planetary Perspective* (ss. 21-41). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57816-3_2
- TÜİK. (2023, Mayıs 11). Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, 2022. *Türkiye İstatistik Kurumu*. <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=kent-kir-nufus-istatistikleri-2022-49755>
- TÜİK. (2024, Temmuz 30). Nüfus Projeksiyonları, 2023-2100. *Türkiye İstatistik Kurumu*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2023-2100-53699>
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *The American Journal of Sociology*, XLIV(1), 1-24.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs). Seçkin Yayıncılık.